

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI UNLI TOVUSHLARNING TALAFFUZ XUSUSIYATLARI: QIYOSIY TAHLIL

Ortiqboyeva Jasmina Akbarovna

*Samarqand davlat chet tillar instituti ingliz tili filologiyasi va tarjimashunoslik
fakulteti filologiya yo'nalishi 1-bosqich talabasi*

Akram Abduhakimovich Shermatov

Ilmiy rahbar: filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi unli tovushlarning talaffuz xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Unli fonemalarning hosil bo'lishi, nutq a'zolarining, jumladan, til va lablarning ishtiroki ko'rib chiqiladi. Ikki tilning o'xshash va farqli jihatlari hamda o'zbek tilida so'zlashuvchilar uchun yuzaga keladigan talaffuz qiyinchiliklari yoritiladi. Maqolada ingliz tilidagi /i:/ va /ɪ/, /æ/ va /ʌ/ hamda /ə/ unlilari o'rganiladi. Tahlil natijalari ona tili fonetik tizimining xorijiy tilni o'zlashtirishga ta'sirini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *unli tovush, fonema, qiyosiy tahlil, ingliz tili, o'zbek tili, urg'u, fonetik interferensiya, talaffuz.*

KIRISH

Til insonlar o'rtasidagi eng muhim aloqa vositalaridan biridir. Har bir til o'ziga xos tovush tizimiga ega bo'lib, unda unli fonemalar alohida o'rin tutadi, chunki har bir bo'g'inning markazini unli tovush tashkil etadi. Ingliz va o'zbek tillari fonetikasida o'xshash jihatlari mavjud bo'lsa-da, ularning unlilar tizimida sezilarli farqlar ham kuzatiladi. Ayniqsa, ingliz tilidagi ayrim unlilarning o'zbek tilida muqobili bo'lmasligi talaffuzda ko'plab qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi mumkin. Fonetikaning nutq madaniyatini shakllantirishdagi o'rni ilmiy adabiyotlarda alohida ta'kidlanadi [3]. Shu sababli ingliz va o'zbek tillaridagi unli tovushlarni qiyosiy tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolada ikki tilning unlilar tizimidagi o'xshash va farqli jihatlari hamda talaffuzdagi ayrim qiyinchiliklar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalaridan ingliz tilini o'qitish metodikasida ham foydalanish mumkin.

Asosiy qism

Unli tovushlar talaffuz qilinganda havo oqimi og'iz bo'shlig'ida hech qanday to'siqqa uchramasdan erkin o'tadi. Shu jihati bilan unlilar undosh tovushlardan farqlanadi: undoshlar hosil bo'lishida havo oqimi nutq a'zolari tomonidan qisman yoki to'liq to'silib qoladi. Unlilar uchta asosiy mezon bo'yicha tavsiflanadi. Birinchi mezon – tilning vertikal holati, ya'ni tilning ko'tarilish darajasi. Ikkinchi mezon – tilning gorizontol holati, ya'ni tilning old, o'rta yoki orqa qismining ko'tarilishi. Uchinchi mezon – lablarning ishtiroki: ayrim unlilar talaffuz qilinganda lablar yumaloqlanadi, boshqalarida esa yumaloqlanmaydi. Ingliz tilidagi unlilarni tasniflashda tilning vertikal va gorizontol holati asosiy artikulyatsion mezonlar hisoblanadi [1, 16–18-b.].

Ayrim tillarda unlilarning davomiyligi (cho'ziq yoki qisqaligi) ham fonologik ahamiyatga ega bo'lishi mumkin. Ingliz tilidagi cho'ziq /i:/ va qisqa /ɪ/ unlilari faqat davomiyligi bilan emas, balki hosil bo'lish o'rni bilan ham farqlanadi. O'zbek tilida esa unlilar cho'ziq va qisqa unlilar sifatida zidlanmaydi.

O'zbek adabiy tilida 6 ta unli fonema mavjud: i, e, a, o, u, o' [2]. Ular so'zlarning ma'nosini farqlashga xizmat qiladi. Masalan: bel – bil (/e/ – /i/), tur – tor – to'r (/u/ – /o/ – /o'/). Fonemalarning so'zdagi ifodasiga misollar: til – /i/, el – /e/, aka – /a/, olma – /o/, uy – /u/, o'rik – /o'/.

Tilning ko'tarilishiga ko'ra o'zbek unlilari yuqori (i, u), o'rta (e, o') va quyi (a, o) unlilarga; tilning gorizontal holatiga ko'ra old qator (i, e), o'rta qator (a) va orqa qator (u, o', o) unlilariga; lablarning ishtirokiga ko'ra lablangan (u, o', o) va lablanmagan (i, e, a) unlilarga bo'linadi [2]. Masalan, /i/ tovushi talaffuz qilinganda tilning old qismi yuqoriga ko'tariladi va lablar yumaloqlanmaydi, /u/, /o'/ va /o/ tovushlarida esa lablarning yumaloqlanishi muhim rol o'ynaydi. O'zbek tilidagi unlilar tizimi ingliz tilinikidan artikulyatsion jihatdan farq qiladi, shu sababli ingliz tilidagi ayrim unlilarning o'zbek tilida to'g'ridan-to'g'ri ekvivalenti yo'q. Bu holat til o'rganuvchilar uchun qiyinchilik tug'diradi.

Ingliz tilidagi unli fonemalar tizimi ancha murakkab. Turli standart variantlarda unlilar soni va talaffuzi farq qilishi mumkin. An'anaviy tavsifda Received Pronunciation (RP) variantida 12 ta monoftong va 8 ta diftong, jami 20 ta unli fonema ajratiladi. Ingliz tilida unlilarning sifati, urg'u va bo'g'indagi holati ham katta ahamiyatga ega.

Ikkala tilda ham unlilar tilning holati va lablarning ishtiroki orqali hosil bo'ladi, ikkala tilda ham yuqori ko'tarilishli old qator unlisi mavjud. Eng muhim farqlardan biri – ingliz tilida unli fonemalar sonining ancha ko'pligi: o'zbek tilida 6 ta, ingliz tilida esa 20 ta (RP). Ingliz va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub: ingliz tili hind-yevropa tillari oilasining german guruhiga, o'zbek tili esa turkiy tillar oilasiga kiradi. Bu tafovutlar ikkinchi tilni o'rganishda talaffuz bilan bog'liq qiyinchiliklarga sabab bo'lishi mumkin.

Ingliz tilidagi /i:/ va /ɪ/ alohida fonemalaridir: /ʃi:p/ (sheep – qo'y) va /ʃɪp/ (ship – kema). Ular so'zlarning ma'nosini farqlaydi. /i:/ cho'ziq unli bo'lib, uni talaffuz qilishda tilning old qismi yuqori ko'tariladi, lablar cho'ziladi; /ɪ/ esa qisqa unli bo'lib, tilning holati biroz pastroq va markazga yaqinroq bo'ladi. O'zbek tilida bunday zidlanish mavjud emas, shu sababli o'zbek tilida so'zlashuvchilar ko'pincha ikkala tovushni ham ona tilidagi /i/ bilan almashtirib talaffuz qiladilar. Natijada sheep va ship, seat /si:t/ (o'rindiq) va sit /sɪt/ (o'tirmoq) kabi so'zlar farqlanmay qolishi mumkin.

/æ/ – old qator, quyiga yaqin unli: uni talaffuz qilishda og'iz keng ochiladi, lablar yumaloqlanmaydi. O'zbek tilida unga to'liq mos keladigan tovush yo'q, shuning uchun u ko'pincha /e/ yoki /a/ bilan almashtiriladi: bad /bæd/ (yomon) – bed /bed/ (to'shak), man /mæn/ (erkak) – men /men/ (erkaklar). /ʌ/ esa qisqa, lablanmagan, o'rta-orqa qator unlisi bo'lib, o'zbek tilida so'zlashuvchilar uni ko'pincha /a/ yoki /o/ bilan almashtiradilar: cup /kʌp/ (piyola) – cap /kæp/ (qalpoq).

Shva /ə/ ingliz tilida faqat urg'usiz bo'g'inlarda keladigan qisqa, neytral unlidir: about /ə'baut/, teacher /'ti:tʃə/. O'zbek tilida unlilarning bunday qisqarishi

(reduksiyasi) yo'q, urg'usiz bo'g'indagi unlilar ham odatda to'liq talaffuz qilinadi. Bundan tashqari, o'zbek tilida urg'u asosan oxirgi bo'g'inga tushadi, ingliz tilida esa urg'u o'rni so'zdan so'zga farq qiladi. Natijada, masalan, about so'zi ko'pincha /abaut/ tarzida talaffuz qilinadi. Ona tili tizimining chet tilini o'zlashtirishga bunday ta'siri fonetik interferensiya deb ataladi.

Biroq o'quvchilar IPA belgilari yordamida audio tinglash, talaffuzni yozib olib qayta eshitish va mashqlar bajarish orqali unlilar talaffuzini yaxshilashlari mumkin.

Xulosa

Ingliz va o'zbek tillaridagi unli fonemalarning qiyosiy tahlili ikki til tovush tizimidagi farqni ko'rsatadi. Har ikki tilda unlilar tilning holati (ko'tarilishi va old yoki orqa qatorga mansubligi) hamda lablarning ishtiroki orqali hosil bo'lsa-da, ularning soni, artikulyatsion xususiyatlari va fonologik vazifasi jihatidan tafovutlar mavjud. O'zbek tilida 6 ta unli fonema bo'lsa, ingliz tilida (RP) 20 ta unli fonema (12 ta monoftong va 8 ta diftong) ajratiladi. Ingliz tilidagi /i:/, /ɪ/, /æ/, /ʌ/ va /ə/ unlilari o'zbek tilida so'zlashuvchilar uchun alohida e'tibor talab qiladi. Ayniqsa, /i:/ va /ɪ/ fonemalari o'rtasidagi zidlanish ma'no farqlashda muhim rol o'ynaydi.

Shunday qilib, ingliz va o'zbek tillaridagi unli tovushlarni qiyosiy o'rganish ikki tilning fonetik tizimini chuqurroq anglashga, talaffuz qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ikki til o'rtasidagi fonetik farqlarni oldindan aniqlash va ularga mos mashqlar ishlab chiqish ingliz tilidagi talaffuz xatolarini kamaytirish, nutqning ravon va tushunarli bo'lishiga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Carr P. English Phonetics and Phonology: An Introduction. 2nd ed. – Chichester, Wiley-Blackwell, 2013. – B. 16–27, 47–52.
2. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili: Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. – T., "Talqin", 2005. – 272 b.
3. Reymova Sh. O'zbek tilida fonetika va uning ahamiyati. – Modern science and research, 2025. – № 12. – B. 68–70.